

УДК 621.315.592

І.В. Гуцул, А.А. Ащеулов, В.І. Гуцул

Можливості використання анізотропного оптикотермоелемента при опроміненні його бокової грані

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
вул. Коцюбинського, 2, Чернівці, 58012, Україна,
тел. (037-2) 54-72-42, e-mail: ilitvinchuk@mail.ru

Проведено розрахунок двовимірного розподілу температури анізотропного оптикотермоелемента при опроміненні його бокової грані. Одержано вирази поперечної термоелектрорушійної сили і вольт-ватної чутливості термоелемента для випадків оптичного пропускання і поверхневого поглинання.

Ключові слова: оптикотермоелемент, випромінювач, променева енергія, анізотропне середовище, вольт-ватна чутливість.

Стаття постуила до редакції 30.05.2003; прийнята до друку 06.06.2003

В останній час з'явилися різні джерела, енергію яких у багатьох випадках важко реєструвати і перетворювати. Існують пристрої [1-17], які дозволяють контролювати променеву енергію різних лазерних випромінювачів як в імпульсному, так і в неперервному режимах випромінювання. Вони складаються з анізотропного термоелемента у вигляді прямокутної чотиригранної призми з оптично прозорого, термоелектрично анізотропного матеріалу й оптично прозорого термостата. На нижній грані призми і верхній грані термостата розміщені оптично просвітлюючі шари. Наявність клеєвої прокладки між призмою і термостатом обмежує часову стабільність роботи приймача внаслідок вигорання клею і погіршення його оптичного пропускання. Тому виникає потреба дослідження можливості збільшення часу роботи термоелемента.

Вказана проблема розв'язується тим, що розглядається анізотропний оптикотермоелемент (АОТ) 1 (рис. 1), на бокових гранях якого розміщені оптично просвітлюючі шари 2, а до торцевих граней прикріплені електровиводи 3. Нижня грань термоелемента через діелектричний шар 4 знаходиться в тепловому контакті з термостатом 5. Анізотропний оптикотермоелемент 1 виготовлений з оптично прозорого в заданому спектрі частот анізотропного матеріалу у вигляді прямокутної чотиригранної призми довжиною a , висотою b і шириною c , в лабораторній системі координат (XYZ), повернутій на кут φ у площині (XOZ) відносно кристалографічної (X'Y'Z') системи. Коефіцієнти термоерс $\mathcal{E}$ і теплопровідності $\mathcal{K}$ мають вигляд:

$$\mathcal{E} = \begin{vmatrix} \alpha_{\parallel} \sin^2 \varphi + \alpha_{\perp} \cos^2 \varphi & 0 & (\alpha_{\parallel} - \alpha_{\perp}) \sin \varphi \cos \varphi \\ 0 & \alpha_{\perp} & 0 \\ (\alpha_{\parallel} - \alpha_{\perp}) \sin \varphi \cos \varphi & 0 & \alpha_{\parallel} \cos^2 \varphi + \alpha_{\perp} \sin^2 \varphi \end{vmatrix}, \quad (1)$$

$$\mathcal{K} = \begin{vmatrix} \chi_{\parallel} \sin^2 \varphi + \chi_{\perp} \cos^2 \varphi & 0 & (\chi_{\parallel} - \chi_{\perp}) \sin \varphi \cos \varphi \\ 0 & \chi_{\perp} & 0 \\ (\chi_{\parallel} - \chi_{\perp}) \sin \varphi \cos \varphi & 0 & \chi_{\parallel} \cos^2 \varphi + \chi_{\perp} \sin^2 \varphi \end{vmatrix}. \quad (2)$$

Термостат 5 виготовлений із матеріалу з великою теплоємністю і теплопровідністю.

Променева енергія густиною q_0 , падаючи на одну з бокових граней пластини 1, проходить через її об'єм і виходить через другу бокову грань. Частина цієї енергії Δq поглинається об'ємом термоелемента, створюючи при цьому пропорціональний градієнт температури, направлений вздовж висоти b пластини 1. Це, у свою чергу, приводить до появи на контактах 3 поперечної термоерс, яка однозначно визначає величину густини падаючого променевого потоку q_0 . При наявності внутрішніх джерел тепла розподіл температури в пластині знаходимо із закону теплопровідності [18], який для стаціонарного

випадку $\frac{\partial T}{\partial t} = 0$ має такий вигляд:

$$\frac{\partial^2 T}{\partial y^2} + \beta^2 \frac{\partial^2 T}{\partial z^2} + \frac{q_0 \gamma}{\chi_{22}} e^{-\gamma(c-z)} = 0, \quad (3)$$

де $\beta^2 = \frac{\chi_{33}}{\chi_{22}}$, а γ – коефіцієнт поглинання матеріалу

АОТ.

Крайові умови вибираємо так:

$$T|_{y=0} = T_0, \quad \left. \frac{\partial T}{\partial y} \right|_{y=b} = 0, \quad \left. \frac{\partial T}{\partial z} \right|_{z=0} = \left. \frac{\partial T}{\partial z} \right|_{z=c} = 0, \\ \left. \frac{\partial T}{\partial x} \right|_{x=0} = \left. \frac{\partial T}{\partial x} \right|_{x=a} = 0 \quad (4)$$

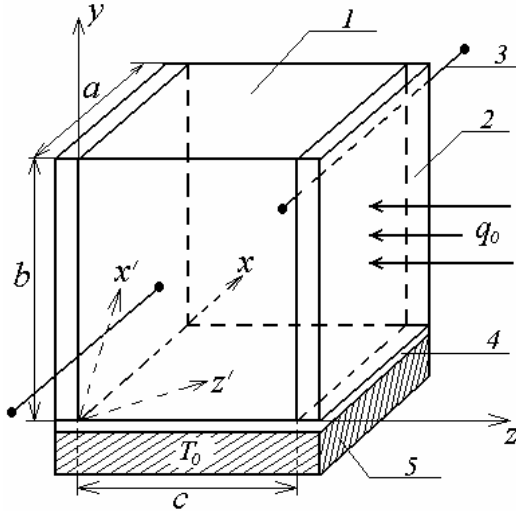

Рис. 1. Схематична конструкція АОТ: анізотропний термоелемент (1); оптично провівлюючі шари (2); електровиводи (3); діелектричний шар (4); термостат (5).

Система $\{\cos \lambda_n z\}_{n=0}^{\infty}$ є повною, замкнутою, ортогональною системою функцій на відрізку $[0, c]$ задачі Штурма-Ліувіля

$$\frac{d^2 \Phi}{dz^2} + \lambda^2 \Phi = 0 \quad \left. \frac{\partial \Phi}{\partial z} \right|_{z=0} = \left. \frac{\partial \Phi}{\partial z} \right|_{z=c} = 0, \quad (5)$$

де $\lambda_n = n \pi / c$ - власні значення власних функцій $\cos \lambda_n z$, а $n=0, 1, 2, \dots$

Це дозволяє проводити розклад функції $\Phi(z)$ у ряд Фур'є за цією системою. Функція $\Phi(z)$ за своїм зображенням [19]

$$\hat{F}_n[\Phi(z)] = \int_0^c \Phi(z) \cos \lambda_n z \, dz \equiv \Phi_n \quad (6)$$

однозначно відновлюється за правилом

$$\Phi(z) = \hat{F}_n^{-1}[\Phi_n] = \frac{1}{c} \sum_{n=0}^{\infty} \delta_n \Phi_n \cos \lambda_n z, \quad (7)$$

$$\text{де } \delta_n = \begin{cases} 1, & n=0 \\ 2, & n=1, 2, \dots \end{cases}$$

Співвідношення (6) і (7) носять назву прямого $\hat{F}_n$ і оберненого $\hat{F}_n^{-1}$ інтегральних косинус-перетворень Фур'є.

Для розв'язку задачі (3)-(4) використаємо

оператор $\hat{F}_n$ за правилом (6). Внаслідок тотожності

$$\hat{F}_n \left[\beta^2 \frac{\partial^2 T}{\partial z^2} \right] = \int_0^c \beta^2 \frac{\partial^2 T}{\partial z^2} \cos \lambda_n z \, dz \equiv -\beta^2 \lambda_n^2 T_n(y) \quad (8)$$

$$\text{де } T_n(y) = \int_0^c T(y, z) \cos \lambda_n z \, dz,$$

маємо задачу побудови розв'язку рівнянь

$$\frac{d^2 T_n(y)}{dy^2} - \beta^2 \lambda_n^2 T_n(y) = -f_n, \quad y \in (0, b) \quad (9)$$

$$f_n = \int_0^c \frac{q_0 \gamma}{\chi_{22}} e^{-\gamma(c-z)} \cos \lambda_n z \, dz \quad (10)$$

за крайовими умовами

$$T_n(y)|_{y=0} = T_{0n}, \quad \left. \frac{dT_n(y)}{dy} \right|_{y=b} = 0, \quad (11)$$

$$T_{0n} = \int_0^c T_0 \cos \lambda_n z \, dz = \begin{cases} T_0 c, & n=0 \\ 0, & n=1, 2, \dots \end{cases}$$

Розв'язок задачі (9)-(11) при $n=0$ має такий вигляд:

$$T_0(y) = \frac{q_0}{2 \chi_{22}} (e^{-\gamma c} - 1)(y^2 - 2by) + T_0 c. \quad (12)$$

Загальний розв'язок неоднорідного рівняння (9) при $n > 0$ будемо шукати у вигляді суми загального розв'язку однорідного і часткового розв'язку неоднорідного рівнянь

$$T_n(y)|_{n>0} = T_n^{\text{одн.}}(y)|_{n>0} + T_n^{\text{неодн.}}(y)|_{n>0}. \quad (13)$$

Загальний розв'язок однорідного рівняння (9) такий:

$$T_n^{\text{одн.}}(y)|_{n>0} = A_{1n} \operatorname{ch} \lambda_n y + A_{2n} \operatorname{sh} \lambda_n y. \quad (14)$$

Для часткового розв'язку неоднорідного рівняння (9) при врахуванні співвідношення (10) маємо

$$T_n^{\text{ч.неодн.}}(y)|_{n>0} = \frac{q_0 \gamma^2}{\chi_{22} \beta^2} \frac{[(-1)^n - e^{-\gamma c}]}{\lambda_n^2 (\lambda_n^2 + \gamma^2)}. \quad (15)$$

Коефіцієнти A_{1n} і A_{2n} знаходимо за крайовими умовами (11) для $n > 0$:

$$A_{1n} = \frac{q_0 \gamma^2}{\chi_{22} \beta^2} \frac{[e^{-\gamma c} - (-1)^n]}{\lambda_n^2 (\lambda_n^2 + \gamma^2)}, \quad (16)$$

$$A_{2n} = \frac{q_0 \gamma^2}{\chi_{22} \beta^2} \frac{[(-1)^n - e^{-\gamma c}]}{\lambda_n^2 (\lambda_n^2 + \gamma^2)} \operatorname{th}(\beta \lambda_n b).$$

Підставляючи (16) в (14), та враховуючи (12), (13) і (15), отримуємо вираз для загального розв'язку неоднорідного диференціального рівняння (9) при $n \geq 0$ у такому вигляді:

$$T_n(y) = \frac{q_0}{2} \frac{1}{\chi_{22}} (e^{-\gamma c} - 1)(y^2 - 2by) + T_0 c + \frac{q_0 \gamma^2}{\chi_{22} \beta^2} \frac{[(-1)^n - e^{-\gamma c}]}{\lambda_n^2 (\lambda_n^2 + \gamma^2)} \times \left\{ 1 - \frac{\text{ch}[\beta \lambda_n (y-b)]}{\text{ch}(\beta \lambda_n b)} \right\}. \quad (17)$$

Застосовуючи обернене інтегральне косинус-перетворення Фур'є (7) до розв'язку (15) в результаті одержуємо кінцевий вираз розподілу температури досліджуваного АОТ

$$T(y, z) = T_0 + \frac{q_0}{2 \chi_{22} c} (e^{-\gamma c} - 1)(y^2 - 2by) + \sum_{n=1}^{\infty} \frac{2q_0 \gamma^2}{\chi_{22} c \beta^2} \frac{[(-1)^n - e^{-\gamma c}]}{\lambda_n^2 (\lambda_n^2 + \gamma^2)} \times \left\{ 1 - \frac{\text{ch}[\beta \lambda_n (y-b)]}{\text{ch}(\beta \lambda_n b)} \right\} \cos \lambda_n z. \quad (18)$$

Поперечна складова напруженості термоелектричного поля, зумовлена проходженням променевого потоку через анізотропну пластину, визначається співвідношенням

$$E_x^T = \alpha_{11} \frac{\partial T}{\partial x} + \alpha_{12} \frac{\partial T}{\partial y} + \alpha_{13} \frac{\partial T}{\partial z}. \quad (19)$$

Згідно з [20] електрорушійна сила ε анізотропного термоелемента із врахуванням (19) має вигляд:

$$\varepsilon = \frac{1}{bc} \int_0^b dy \int_0^c dz \int_0^a dx \left(\alpha_{11} \frac{\partial T}{\partial x} + \alpha_{12} \frac{\partial T}{\partial y} + \alpha_{13} \frac{\partial T}{\partial z} \right) dx. \quad (20)$$

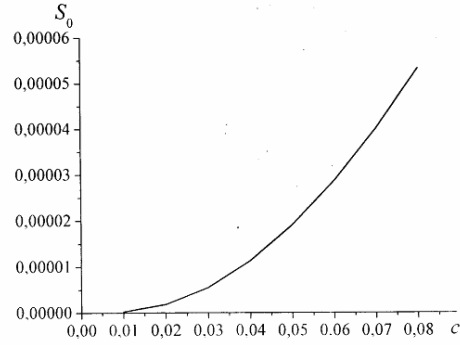
Підставляючи (18) в (20), одержимо після інтегрування наступний вираз для поперечної термоерс ε :

$$\varepsilon = 4q_0 a \frac{\alpha_{13}}{\chi_{33}} \times \sum_{k=0}^{\infty} \frac{(1 + e^{-\gamma c})(\gamma c)^2}{(2k+1)^2 \pi^2 [(2k+1)^2 \pi^2 + (\gamma c)^2]} \times \left\{ 1 - \frac{\sqrt{\chi_{22}}}{\sqrt{\chi_{33}}} \frac{c}{(2k+1)\pi b} \text{th} \left[\frac{\sqrt{\chi_{33}}}{\sqrt{\chi_{22}}} \frac{(2k+1)\pi b}{c} \right] \right\}. \quad (21)$$

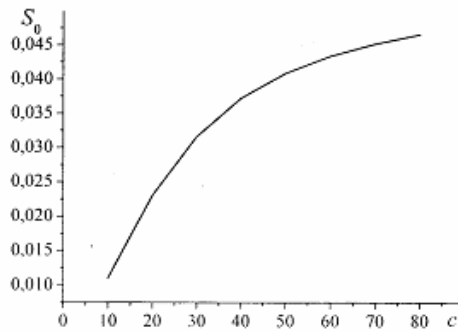
Вольт-ватна чутливість S_0 розглянутого АОТ визначається таким співвідношенням:

$$S_0 = \frac{\varepsilon}{q_0 ab} = \frac{4 \alpha_{13}}{b \chi_{33}} \sum_{k=0}^{\infty} \frac{(1 + e^{-\gamma c})(\gamma c)^2}{(2k+1)^2 \pi^2 [(2k+1)^2 \pi^2 + (\gamma c)^2]} \times \left\{ 1 - \frac{\sqrt{\chi_{22}}}{\sqrt{\chi_{33}}} \frac{c}{(2k+1)\pi b} \text{th} \left[\frac{\sqrt{\chi_{33}}}{\sqrt{\chi_{22}}} \frac{(2k+1)\pi b}{c} \right] \right\}. \quad (22)$$

На рис. 2,3 наведено графіки залежності вольт-ватної чутливості S_0 від γc у випадках оптичного пропускання ($\gamma c \ll 1$) і поверхневого поглинання ($\gamma c \gg 1$) для АОТ із CdSb при опроміненні бокової

Рис. 2. Залежність вольт-ватної чутливості S_0 АОТ із CdSb у випадку оптичного пропускання ($\gamma c \ll 1$) при опроміненні бокової грані.

Рис. 3. Залежність вольт-ватної чутливості S_0 АОТ із CdSb у випадку поверхневого поглинання ($\gamma c \gg 1$) при опроміненні бокової грані.

грані. Показано, що в обидвох випадках вольт-ватна чутливість зростає з ростом γc , але при поверхневому поглинанні вона характеризується більшими за величиною значеннями, ніж у випадку оптичного пропускання. Зростання величини вольт-ватної чутливості особливо відчутне при зменшенні висоти b термоелемента.

Аналіз одержаних результатів показує, що запропонований оптикотермоелемент дозволяє реєструвати відносно високі значення енергій променивих потоків. Максимальне значення поперечної термоерс ε визначається анізотропією коефіцієнтів як термоерс α , так і теплопровідності κ , і спостерігається при деякому оптимальному значенні кута φ . Такий термоелемент зручний в експлуатації, може встановлюватись як вихідні вікна випромінювача та дозволяє контролювати енергію при виконанні технологічних задач із можливістю здійснення автоматичного управління рівнем густини променевої енергії. Змінюючи геометричні розміри АОТ, а також застосовуючи реальні матеріали, можна одержати відповідні пристрої з необхідними параметрами.

Гуцул І.В. – доктор фізико-математичних наук, професор кафедри теоретичної фізики, декан фізичного факультету;
Ащеулов А.А. – доктор технічних наук, професор.
Гуцул В.І. – студент кафедри теоретичної фізики.

- [1] Анатычук Л.И. *Термоэлементы и термоэлектрические устройства*. Наук. думка, Киев, 766 с. (1979).
- [2] Ашеулов А.А., Кондратенко В.М., Пилявский Ю.Б., Раренко И.М. ЭДС анизотропного термоэлемента в режиме проходящей мощности // *УФЖ*, **29**(9), сс. 1427-1429 (1984).
- [3] Ашеулов А.А. Анизотропный радиационный термоэлемент для измерения проходной мощности // *ОМП*, **12**, сс. 48-49 (1989).
- [4] Ашеулов А.А., Гуцул И.В., Раренко А.И. Анизотропный радиационный термоэлемент, действующий в режиме внутреннего отражения // *Оптический журнал*, **4**, сс. 78-79 (1993).
- [5] Ashcheulov A.A., Gutsul I.V. Anisotropic optical thermoelectric elements // *J. of Thermoelectricity*, **3**, pp. 81-89 (1997).
- [6] Ашеулов А.А., Гуцул И.В., Раренко А.И. Електрорушійна сила і коефіцієнт корисної дії анізотропного термоелемента у випадку врахування анізотропії коефіцієнтів термоЕРС і теплопровідності // *УФЖ*, **42**(6), сс. 698-701 (1997).
- [7] Ashcheulov A.A., Gutsul I.V., Rarenko A.I. About the Possibilities of Transverse Thermoelectromotion Force in the Case of Optical Media // *Proceedings XVI International Conference on Thermoelectrics*, Dresden, August 26-29, 1997., Dresden, Germany, pp. 764-767 (1997).
- [8] Гуцул И.В. Анізотропний оптикотермоелемент у випадку збігу напрямків променевого потоку та градієнта температури // *УФЖ*, **43**(10), сс. 1278-1281 (1998).
- [9] Ашеулов А.А., Гуцул И.В., Раренко А.И. *Анізотропний термоелектричний приймач лазерного випромінювання*: Заявка №23478 АН 01L 35/02, від 02.06.1998 р. Бюл.№4 31.08.1998 р.
- [10] Гуцул И.В. Анизотропный радиационный термоэлемент для измерения проходной мощности в случае термостатирования верхней рабочей грани // *Опт. Журн*, **66**(7), сс. 109-111 (1999).
- [11] Гуцул И.В. Особливості розподілу температури анізотропної пластини // *Науковий вісник Чернівецького університету*: Збірник наук. праць. Фізика, **50**, сс. 15-17 (1999).
- [12] Гуцул И.В. Можливості використання поперечної термоелектрорушійної сили в оптичних середовищах для перетворення та ресстрації променивих потоків // *Журн. фізичних досліджень*, **3**(1), сс. 98-101 (1999).
- [13] Ашеулов А.А., Гуцул И.В., Раренко А.И. Метод «прозрачной стенки» для контроля лучистых потоков различной мощности // *ТКЭ*, **2-3**, сс. 33-36 (1999).
- [14] Гуцул И.В. Дослідження вольт-ватної чутливості анізотропного оптико термоелемента при антипаралельних напрямках градієнта температури та променевого потоку // *Науковий вісник Чернівецького університету*: Збірник наук. праць. Фізика. Електроніка, **79**, сс. 12-14 (2000).
- [15] Гуцул И.В., Ашеулов А.А. Поперечна термоЕРС і вольт-ватна чутливість анізотропного оптико термоелемента у випадку термостатування його бокових граней // *Науковий вісник Чернівецького університету*: Збірник наук. праць. Фізика. Електроніка, **92**, сс. 5-8 (2000).
- [16] Gutsul I.V., Ashcheulov A.A. Investigation of Transverse Thermopower, Efficiency and Volt-Watt Sensitivity of Anisotropic Optical Thermoelement with a Triangular Cross-Section // *J. of Thermoelectricity*, **2**, pp. 49-53 (2000).
- [17] Гуцул И.В. *Явища електро- та теплопереносу в анізотропних напівпровідниках*: Дис. докт. фіз.-мат. наук. – Чернівці, 287 с. (2000).
- [18] Лыков А.В. *Теория теплопроводности*. Высш. шк., М., 600 с. (1967).
- [19] Ленюк М.П. *Интегральные преобразования с раздельными переменными (Фур'е-Ханкеля)*. Киев, (Препр./ Институт математики АН УССР: №83.4) (1983).
- [20] Снарский А.А. ЭДС термоэлементов, использующих анизотропию термоЭДС. I. Анизотропные термоэлементы прямоугольной формы // *ФТП*, **11**(10), сс. 2053-2055 (1977).

I.V. Gutsul, A.A. Ascheulov, V.I. Gutsul

The Opportunity of Using of the Anisotropic Optics-Thermal-Elements at Irradiation Their Lateral Side

'Yuriy Fedjkovych' Chernivtsy National University,
2, Kotsubynsky Str., Chernivtsy, 58012, Ukraine, tel. (037-2) 54-72-42, E-mail: ilitvinchuk@mail.ru

The calculation of two-dimension temperature distribution of the optics-thermal-elements at irradiation their lateral side is lead. Are received the expression of the transverse thermal-e.m.f. and volt-watt sensitivity of thermal-element for optical passing-through and surface absorption.